SUBSTANTIVE SAU ADVERBE?

DE

LUIZA SECHE

În limba romînă există numeroase adverbe care la origine şi prin natura lor sînt alte părţi de vorbire. Este cunoscut faptul că, în anumite condiţii, unele părţi de vorbire pot căpăta valoare adverbială, transformîndu-se morfologic prin schimbarea întrebuinţării lor. Adverbele din această categorie nu au o formă proprie; anumite adjective (şi participii), substantive, uneori şi anumite pronume sau numerale devin adverbe o dată cu schimbarea funcţiunii lor sintactice. Foarte des capătă valoare adverbială substantivele. Problema substantivelor cu valoare adverbială nu este atinsă decît în treacăt în Gramatica Academiei R.P.R., iar dicţionarele limbii romîne o rezolvă cu totul nesatisfăcător.

Răsfoind, de exemplu, *Dicţionarul Academiei*, *Dicţionarul enciclopedic ilustrat*, publicat de I. A. Candrea sau *Dicţionarul limbii romîne literare contemporane* în patru volume, observăm că substantivele cu valoare adverbială au fost încadrate în categorii morfologice diferite. Contradicţiile sînt evidente nu numai dacă comparăm un dicţionar cu altul; ele apar foarte des în cadrul aceluiaşi dicţionar, de la un articol la altul, chiar în situaţii cu totul asemănătoare. Să exemplificăm sumar aceste inconsecvenţe.

Substantivul *gloată* folosit adverbial, cu nuanţa semantică „în număr mare" (în contexte ca: „Au văzut pe jos diamanturi... *gloată*", Barac; „Ispitelor ce-mi vin *gloată*", Beldiman; „În şanţul lor, sub arme stau *gloată* la un loc", Alecsandri), este tratat, în cele trei dicţionare amintite, în trei moduri diferite: ca substantiv obişnuit (în Dicţionarul Academiei), ca substantiv folosit metaforic (în Dicţionarul limbii romîne literare contemporane) şi ca adverb dezvoltat din substantiv (în Dicţionarul lui

BDD-A10431 © 1958 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 12:55:02 UTC)

I. A. Candrea). Aceleaşi tratamente contradictorii de la un dicţionar la altul se pot întîlni la cuvinte ca : *gîrlă* (= în mare cantitate, în număr mare : „Capul de-ar fi sănătos că belelele curg *gîrlă* ", Creangă ; „Se uita la strălucitoarea monedă ce curgea *gîrlă* în palma sa", Gane) ; *cruce* (= cruciş, în formă de cruce : „Cu braţele albe pe piept puse *cruce*", Eminescu) ; *cuc* (= absolut singur, izolat : „Şedeau singuri-singurei, *cuc*, şi le ţiuia urechile de urît", Creangă ; „Mai bine să trăiţi fiecare *cuc* deoparte", Alecsandri).

Am amintit mai sus că nici în cadrul unuia şi aceluiaşi dicţionar nu se constată un punct de vedere unitar în considerarea acestor adverbe provenite din substantive. Recurgem şi aici la cîteva exemple. În sintagma *alb-colilie*, în care „colilie" are sens şi valoare evident adverbiale (= foarte ..., extrem de ..., cu totul : „Rumen la faţă ... mustaţa şi sprîncenile albe *colilie*", Ghica ; „Zbîrcită, încovoiată ... albă *colilie*, ca un troian de zăpadă", Delavrancea), Dicţionarul Academiei (şi, după el, Dicţionarul limbii romîne literare contemporane) consideră că termenul „colilie" şi-a păstrat valoarea de substantiv ; dar într-o situaţie absolut similară („Pletele-i negre *corb*", Delavrancea) tratamentul se schimbă : în ambele dicţionare „corb" este considerat, în folosirea din acest context, cu valoare adverbială.

Exemplele de mai sus arată că nu s-a ajuns încă la o concepţie clară asupra valorii adverbiale a unor substantive, deşi se admite, în principiu, că substantivele pot căpăta, în anumite condiţii, valoare adverbială[1].

Articolul de faţă îşi propune să găsească unele criterii care să ajute la stabilirea valorii morfologice a acestor tipuri de substantive originare. De la început trebuie să precizăm că substantivele se pot transforma în oricare dintre tipurile de adverbe : în adverbe cu sens local, cu sens temporal sau cu sens modal. Substantivele devenite adverbe cu sens local sau temporal nu fac nici un fel de dificultate în ceea ce priveşte stabilirea valorii lor adverbiale : ele îşi au întotdeauna locul, în propoziţie alături de verb şi nu se pot „traduce" decît printr-un adverb sau printr-o locuţiune adverbială, niciodată printr-un substantiv. De exemplu, substantivul *subsuoară* capătă valoare de adverb de loc în contexte ca : „Stau cu puşca *subsuoară* .../Cînd deodată lîngă mine Se opreşte-o căprioară", Topîrceanu ; „Fă-mă lumină de ceară/ Şi mă pune *subsuoară*", Jarník-Bîrseanu) ; substantive ca : *ziuă*, *seară*, *vară*, *iarnă*, *luni*, *marţi* pot

[1] *Gramatica limbii romîne*, I, Ed. Acad. R.P.R., 1954, p. 329 : „anumite forme ale adjectivelor (şi participiilor), *uneori şi ale substantivelor* [s. n.], se transformă în adverbe numai prin schimbarea întrebuinţării lor" ; cf. şi acad. I. Iordan, *Limba romînă contemporană*, Ed. Ministerului Învăţămîntului, 1954, p. 485 : „foarte numeroase adverbe sînt, prin natura lor şi la origine, alte părţi de vorbire, care, în condiţii speciale, capătă, trecător (adică în împrejurarea dată) sau definitiv, valoare adverbială".

BDD-A10431 © 1958 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 12:55:02 UTC)

deveni (mai ales sub forma lor articulată) adverbe de timp („Veneau din satele vecine la tîrgurile săptămînale, *marţea* şi *vinerea*, cînd mahalaua era înecată de precupeţi", Camil Petrescu; „Mă dusei *miercurea-n* tîrg Să văd boii cum se vînd", Jarník-Bîrseanu).

Cele mai numeroase sînt însă substantivele care au dezvoltat adverbe cu sens modal; cele mai numeroase dar şi cele mai greu de încadrat din punct de vedere morfologic. Asupra acestora există, în prezent, întrebarea dacă sînt adverbe sau substantive cu sens modal. Contradicţiile semnalate mai sus privesc, de altfel, exclusiv această categorie de adverbe provenite din substantive. De unde vine dificultatea stabilirii valorii exacte a acestor cuvinte? Adverbele cu sens modal provenite din substantive au fost, la origine, substantive folosite în comparaţii, au servit deci ca termeni de comparaţie. Această folosire originară este uşor de reconstituit, deoarece ea există şi astăzi pentru cele mai multe substantive, paralel cu folosirea adverbială. La origine am avut deci a face numai cu contexte de tipul: *a lega* **ca** *un burduf* (pe cineva); *a merge* (*a fugi, a se duce, a se întoarce*) **ca** *glonţul*; *a porni* **ca** *săgeata*; *a trece* **ca** *fulgerul*; *a intra* **ca** *un buluc*; *a se aduna* **ca** *un ciopor, a se face* (*a se strînge*) **ca** *un covrig*; *gol* **ca** *un pistol* (sau **ca** *o puşcă*); *beat* sau *mînios* **ca** *cîrţa* etc. Aceste sintagme comparative, foarte expresive o vreme, au început să se tocească, să se banalizeze. A fost nevoie de un nou procedeu stilistic pentru a le reda forţa expresivă; acest procedeu a constat în renunţarea la comparaţie şi trecerea la metaforă. Prin renunţarea la adverbul de comparaţie *ca*, sintagmele comparative devenite sintagme metaforice şi-au redobîndit noutatea, chiar dacă vorbitorii vedeau în actuala metaforă fosta comparaţie. Numai că acest procedeu stilistic a influenţat mai apoi asupra aspectului morfologic şi semantic al substantivelor metaforice.

Cu timpul, nu s-a mai simţit în substantivul metaforic decît comparaţia indirectă, fără exprimarea termenului de comparaţie; s-a observat că aceste tipuri de substantive se apropie, prin numeroase trăsături comune, de adverbele modale. În consecinţă, numeroase substantive metaforice au fost folosite, încetul cu încetul, fără nici o dificultate şi cu cîştig pentru forţa lor expresivă, cu valoare adverbială. Cînd spunem „valoare adverbială" vrem să înţelegem în primul rînd „sens adverbial".

Într-adevăr, nu schimbarea de valoare morfologică este cea mai importantă aici; mai important (şi determinant) pentru transformarea substantivului în adverb a fost sensul nou pe care vorbitorii au început să-l confere substantivului metaforic.

Trecerea de la substantivul metaforic la substantivul cu valoare adverbială se explică tot prin tocirea expresivităţii valorii metaforice a substantivului; nemaifiind simţit ca atare, prin banalizare, substantivul metaforic s-a asociat cu verbul (eventual şi cu adjectivul) şi a început

BDD-A10431 © 1958 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 12:55:02 UTC)

să arate (de obicei cu nuanță intensivă, superlativă) felul acțiunii, stării și însușirii ori împrejurarea în care se săvîrșește acțiunea ; el a căpătat, cu alte cuvinte, funcțiunile adverbului. Această schimbare a fost nu numai funcțională, ci, după cum am afirmat mai sus, și semantică. O comparație de tipul *a lega ca un burduf*, transformată, prin metaforă, în sintagma *a lega burduf*, cu același sens, se traduce prin „a lega tare, strîns", atunci cînd substantivul *burduf* se adverbializează. Enunțarea *a merge* (*a fugi* etc.) *ca glonțul*, devenită metafora *a merge* (*a fugi* etc.) *glonț*, se traduce prin „a merge (a fugi) foarte repede, extrem de repede", atunci cînd *glonț* capătă valoare adverbială. Ceea ce ni se pare determinant pentru stabilirea valorii morfologice a acestor foste substantive metaforice este sensul lor adverbial ; ori de cîte ori, în asemenea sintagme, putem „traduce" substantivul metaforic inițial printr-un adverb (sau printr-o locuțiune adverbială) avem dovada că substantivul a căpătat valoare de adverb. Interesant este și procesul de generalizare care se petrece în interiorul cuvîntului, prin trecerea lui de la categoria morfologică — substantiv la categoria morfologică — adverb. Din punct de vedere semantic, adverbul păstrează de la substantivul din care s-a desprins numai ideea generală de bază, pe care o exprima acesta.

Calitatea esențială a *glonțului* sau a *săgeții* este „viteza". Prin urmare, în expresii ca *a fugi glonț* sau *a porni săgeată*, adverbialele *glonț* și *săgeată* ilustrează „calitatea" substantivului corespunzător și sînt echivalente cu „foarte, extrem de repede". Calitatea *criței*, sinonimul regional al *oțelului*, este „tăria extremă". În expresia *beat* (sau *mînios*) *criță*, adverbialul *criță*, păstrînd numai însușirea semantică esențială a substantivului din care s-a desprins, se „traduce" prin „foarte tare".

Acest proces de adverbializare a substantivelor metaforice este în plină desfășurare în limba romînă. În considerarea categoriei morfologice exacte a acestor cuvinte cu dublă virtualitate, de substantiv și de adverb, sentimentul vorbitorului este uneori esențial. Ceea ce pentru unii este deja adverb pentru alții poate fi încă substantiv metaforic ; oscilația are o bază reală, întrucît același substantiv, în contexte diferite (uneori și în același context) poate fi interpretat cînd cu valoare de substantiv metaforic, cînd cu valoare de adverb. Se poate da, în acest sens, exemplul substantivului *gîrlă*. În contextul „începu să gîlgîie sîngele dintr-însul *gîrlă*" (Ispirescu), metafora este încă evidentă : așa cum gîlgîie o apă poate gîlgîi și sîngele ; această asociație proprie la care participă substantivul metaforic sugerează mai degrabă fosta comparație („sîngele gîlgîia ca o *gîrlă*") deși, în acest context, un vorbitor poate „traduce" pe „gîrlă" și printr-un corespondent adverbial („în mare cantitate"). Dimpotrivă, în contexte ca „belelele curg gîrlă" (Creangă) sau „strălucitoarea monedă ce curgea *gîrlă* în palma sa" (Gane), unde metafora se bazează pe o aso-

BDD-A10431 © 1958 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 12:55:02 UTC)

ciație figurată, substantivul *gîrlă*, desprins aproape cu totul de fosta comparație, a căpătat valoare de adverb și „se traduce" astăzi, aproape fără excepție, printr-un corespondent adverbial (= „în mare număr"). În orice caz, la stabilirea valorii morfologice a acestor tipuri de cuvinte contează, în afară de sensul lor (adverbial sau substantival), și sentimentul vorbitorului, măcar în unele cazuri. Dacă cititorul și vorbitorul simt că, în contextul respectiv, substantivul e legat de o fostă comparație și dacă, prin urmare, ei nu acordă acestui cuvînt nici o nuanță semantică nouă, se poate admite că (cel puțin pentru cititorul sau vorbitorul respectiv) substantivul nu și-a schimbat încă valoarea morfologică. De cele mai multe ori însă vorbitorii au legat de substantivul metaforic un sens adverbial și, deci, substantivul și-a schimbat valoarea morfologică, devenind adverb.

În încheiere, vom încerca să grupăm în mari categorii adverbele de mod provenite din substantive metaforice :

1. Cînd determină un adjectiv, adverbele modale provenite din substantive metaforice formează, fără excepție, superlativul absolut al adjectivului respectiv, „traducîndu-se" prin „foarte, extrem de" : plin *buză*, umflat *chișcă*, încărcat *ciorchine*, ud *ciuciulete*, alb *colilie*, negru *corb*, beată *criță*, mînios *criță*, singur *cuc*, plin *ochi*, gol *pistol*, gol *pușcă* etc.

2. Cînd determină verbe de mișcare, adverbele modale provenite din substantive metaforice indică viteza maximă și „se traduc" prin „extrem de repede" : a veni (a pleca, a porni, a se duce, a se întoarce, a trece, a sosi etc.) *fulger*, *galop*, *glonț*, *praștie*, *săgeată*, *vîrtej* etc.

3. Pe lîngă diferite verbe, adverbele modale provenite din substantive metaforice indică ideea de intensitate și „se traduc" prin superlativul „foarte, extrem de (tare, de strîns)" : a lega (a strînge) *burduf*, *cobză*, *curmei*, *fedeleș* etc.

4. Adverbele de mod provenite din substantive metaforice — nume colective indică, pe lîngă unele verbe, ideea de mulțime și „se traduc" prin „în mare număr" : a intra *buluc*, a se aduna *ciopor*, a se strînge *cîrd*, a veni *droaie* (*năvală*, *puhoi*, *șuvoi*, *val*), a curge *gîrlă*, a sta *grămadă* (*puzderie*) etc.

5. Pe lîngă diferite verbe, adverbele modale provenite din substantive metaforice indică modul de așezare, de grupare și „se traduc" prin „în formă de" : a se aduna *cerc*, a se face *colac* (*covrig*), a-și pune brațele *cruce*, a se aduna (a se strînge, a se așeza) *roată* etc.

*

Exemplele de mai sus dovedesc că numeroase categorii de substantive metaforice din limba romînă s-au adverbializat, căpătînd toate însușirile specifice acestei părți de vorbire și comportîndu-se, în consecință, ca orice adverb originar.

BDD-A10431 © 1958 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 12:55:02 UTC)